

بررسی حس قلمرو و رفتار قلمروپایی در پارک‌های شهری

مطالعه موردی: پارک ساعی

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۹/۳/۱۴

مجتبی انصاری* - سمانه جمشیدی** - نینا الماسی***

چکیده

قلمرو به بخشی از فضاهای شهری اطلاق می‌گردد که افراد یا گروهی از افراد بصورت منظم و پایدار از آن بهره جسته و در برابر افراد مزاحم و بیگانگان، به سبب احساس تعلق و مالکیتی که نسبت به فضا دارند، دفاع نمایند. هرگونه شخصی‌سازی و نشانه‌گذاری محیط و یا دفاع در مقابل مزاحمت، یک نوع رفتار قلمروپایی محسوب می‌شود. در صورتی که قلمروهای عمومی در فضاهای شهری بصورت مشخص و مناسبی تفکیک نشوند، آشفتگی در محیط رخ خواهد داد، که در نهایت افراد ناگزیر به مقابله با عوامل محیطی شده تا به مرز دلخواه تعامل از دید خود دست یابند. تقویت قلمرو در پارک‌ها باعث ایجاد محیطی می‌گردد تا کاربران نسبت به آن احساس تعلق و مالکیت کرده، و نظارت ایشان بر فضاهای پارک به افزایش امنیت و میزان کاربری و در نهایت افزایش تعاملات اجتماعی در محیط شهری که هدف مطلوب طراحی بر پایه رفتارگرایی است، منتهی خواهد شد.

هدف این تحقیق، بررسی روند تأثیر مقوله قلمرو در کاربری فضاها و چگونگی اعمال روش‌هایی در جهت افزایش حس قلمرو در پارک‌های شهری می‌باشد. برای طبقه‌بندی این موارد، بهترین روش مطالعه حضوری در پارک و استخراج شاخص‌های مهم ایجاد حس قلمرو در آن می‌باشد. در این تحقیق از روش‌های مشاهده حضوری، مصاحبه و تهیه پرسش‌نامه استفاده گردیده است.

نتایج به دست آمده حاکی از این مطلب می‌باشد که ایجاد حس قلمرو و مالکیت و تحریک رفتار قلمروپایی در شهروندان در فضاهای عمومی به ویژه پارک‌ها، ضرورتی است که به افزایش کارایی و بهبود امنیت محیط می‌انجامد و برای رسیدن به این مطلوب روش‌ها و راه‌حل‌های گوناگونی اعمال می‌گردد، که عبارتند از: دقت در طراحی دید و منظر، ایجاد فضاهایی با دید طبیعی، نورپردازی به جا و درست و امکانات گوناگونی از جمله: فضای نشستن، میز مناسب، وسایل ورزش، مسیرهای جاذب با شیب ملایم و...

کلید واژه‌ها:

قلمرو، رفتار قلمروپایی، قرارگاه رفتاری^۱، پارک ساعی

مقدمه

در حال حاضر شناخت روان‌شناسانه رفتارهای انسان و تعامل انسان با محیط^۲، از مقوله‌های مورد توجه معماران و شهرسازان به شمار می‌رود. طراحی بر اساس الگوهای روانشناختی این امکان را به طراحان می‌دهد که محیط‌هایی انعطاف‌پذیر بوجود آورند که پاسخگوی گرایش‌های متغیر افراد باشد. محیطی که به گفته آلتمن هم تأثیرپذیر است و هم نظارت بر تعامل اجتماعی را ممکن می‌سازد. آلتمن تأکید دارد که در طراحی می‌باید به ماهیت قلمروها دقت کرد و مطمئن شد که سطح مطلوب نظارت بر آن‌ها میسر است. اگر خلوت و سازوکارهای هم‌پیوند با آن، مورد بی‌توجهی قرار گیرد یا به شکلی انعطاف‌ناپذیر در طراحی به کار گرفته شود؛ یا اگر معنای لایه‌های گوناگون فضای شخصی و قلمرو فراموش شود، افراد ناگزیر می‌شوند با محیط کلنجار بروند تا به مرز دلخواه تعامل از دید خود دست یابند. تضاد، تنش و واکنش‌های دیگر از جمله هزینه‌هایی است که این کار برای افراد در پی دارد. بنابراین در طراحی محیط باید پویایی خلوت را به صورت فرایندی متغیر در نظر گرفت و فراموش نکرد که افراد در این فرایند مرز پیرامون خود را در برابر دیگران و در زمان‌های گوناگون باز و بسته می‌کنند و با استفاده از فضای شخصی و رفتار قلمرویی و سازوکارهای دیگر می‌کوشند به خلوت مطلوب برسند (آلتمن، ۱۳۸۲: ۲۵۹-۲۵۷). در این تحقیق سعی خواهد شد که قلمرو، رفتار قلمروپایی و انواع قلمروها بیشتر از جنبه طراحی منظر و طراحی شهری بررسی و در پارک ساعی به صورت موردی، نمونه‌های چنین قلمروهایی تحلیل گردد.

۱. اهداف تحقیق

هدف از انجام این تحقیق، بررسی و مطالعه قرارگاه‌های رفتاری و مفهوم قلمرو در پارک‌های شهری، و طبقه‌بندی عوامل موثر در ایجاد چنین ادراک‌هایی در بافت پارک‌ها می‌باشد. بدین طریق می‌توان با توجه به بخش‌های مختلف پارک‌ها و تفکیک آن، نه تنها از ناهنجاری‌های رفتاری آن کاست، بلکه بر کارایی و ایجاد حس رفتارهای قلمروپایی و در نهایت بر میزان امنیت محیط و کاربران افزود.

۲. سوالات تحقیق

در این تحقیق مطالعه تعامل بین انسان و محیط انسان‌ساز (پارک‌ها) مد نظر می‌باشد، و به طور خاص سوالات این تحقیق، به بررسی چگونگی شکل‌گیری قلمروها و قرارگاه‌های رفتاری در پارک‌ها می‌پردازد، که بر اساس الگوی ارائه شده، تأثیر شرایط موجود و پتانسیل‌های پارک در چگونگی بهبود این روابط در جهت بالا بردن کارایی آن طبقه‌بندی می‌شوند. برای برداشت اطلاعات از محیط، پرسشنامه‌ای تهیه گردید، که سؤال‌های این پرسشنامه بر اساس معیارهای تحقیق انتخاب شده است.

باتوجه به مطالعاتی که در زمینه موضوع تحقیق انجام شد، معیارهای اصلی برای تدوین پرسش‌نامه مورد نظر به منظور رسیدن به پاسخ‌های نو در جواب به پرسش‌های زیر شکل گرفته است:

- عوامل مؤثر در ایجاد قرارگاه‌های رفتاری و قلمروها در پارک‌های شهری چه شاخصه‌هایی را در بر می‌گیرند؟
- تا چه اندازه طراحی منظر و جزئیات و المان‌ها در افزایش حس قلمرو و رفتار قلمروپایی در افراد دخیل می‌باشد؟
- چه شرایط و امکاناتی را بایستی در پارک‌ها ایجاد نمود تا بتوان حس مالکیت و رفتار قلمروپایی را تقویت کرد؟
- به چه روش‌هایی می‌توان کاربری محیط را ارتقاء داد؟

۳. روش تحقیق و جمع‌آوری اطلاعات

برای رسیدن به هدف مطلوب در این تحقیق، از روش تحلیلی و توصیفی جهت بسط موضوع قلمرو استفاده شده، تا به کمک مطالعه جوانب مختلف و پتانسیل‌های موجود در پارک، نکات مثبت مشخص گردد. روش‌هایی از قبیل مطالعه میدانی، مشاهده حضوری، مصاحبه و پرسش‌نامه، اساس جمع‌آوری اطلاعات را به خود اختصاص داده‌اند. جهت مطالعه موردی، پارک ساعی به عنوان یک پارک شهری -در حوزه منطقه‌ای- انتخاب گردیده است.

پرسشنامه در غالب دو صفحه طراحی شده که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد (پیوست ۱)؛ در پرسشنامه مورد نظر برای رسیدن به جواب، هر بخش از سوال‌های اولیه در غالب چندین سؤال در پرسشنامه مطرح گردیده است. متغیرهای کنترل شده به شرح زیر می‌باشند: (تمام پرسش‌نامه‌ها در پارک ساعی پخش شدند که این به نوعی متغیر فضای ثابت را کنترل می‌کند - همه افرادی بودند که به طور یکنواخت در طول سال از پارک استفاده می‌کردند) سوالات در سه گروه طرح شده‌اند: سوالات تشریحی، سوالات چند گزینه‌ای و علامت‌گذاری در پلان.

- ۱- سوالات در سطح پارک ساعی پخش شده که از لحاظ مکانی متغیر قلمرو کنترل شده است که برای همه یکسان باشد.
- ۲- تمام پرسش‌نامه‌ها در میان افرادی پخش شده که به صورت منظم از پارک استفاده می‌کردند، لذا استفاده موقت از پارک به صورت متغیری غیردخیل می‌باشد.
- ۳- سوالات در تمام بخش‌های پارک به صورت یکنواخت پخش گردیده تا تمام بخش‌های پارک کنترل شوند.

۴. تعریف قلمرو

از نظر لئون پاستالان: «قلمرو مکانی، فضای محدود شده‌ای است که افراد و گروه‌ها از آن به عنوان محدوده اختصاصی استفاده و دفاع می‌کنند. قلمرو با یک مکان، هویت روانشناختی می‌یابد و با احساس مالکیت و ترکیب کالبدی به صورت نماد در می‌آید». همچنین از دیدگاه ایروین آلتمن «رفتار قلمرویی، ساز و کاری است برای تنظیم حریم بین خود و دیگران که با شخصی‌سازی و یا نشانه‌گذاری یک مکان یا یک شیء و تعلق آن به یک فرد یا گروه بیان می‌شود» (لنگ، ۱۳۸۳: ۱۶۹).

از این تعاریف می‌توان ویژگی‌های زیر را برای قلمروها برشمرد (نمودار ۱):

نمودار ۱: ۴ ویژگی قلمرو از دیدگاه لنگ

مأخذ: لنگ، ۱۳۸۳: ۱۶۹

به عنوان مثال یک دانشکده که تأمین کننده یکی از نیازهای اولیه انسان که نیاز به آموختن است، مطابق نیازهای دانشجویان آن دانشکده شخصی‌سازی می‌شود و افراد به واسطه حس تعلق و مالکیت در مقابل مزاحمت افراد غریبه از آن دفاع می‌کنند، یک قلمرو رفتاری و رفتاری که در ایجاد این قلمرو بکار می‌برند رفتار قلمروپایی به شمار می‌رود.

۵. رفتار قلمروپایی

«رفتار قلمروپایی دربرگیرنده نشانه‌گذاری و شخصی کردن مکان است» (آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۳۰). نشانه‌گذاری، به یکپارچگی و همسانی اشیای یک مکان که موجب حس مالکیت بر آن مکان است، گفته می‌شود. فرآیند شخصی‌سازی می‌تواند خودآگاه باشد ولی در اغلب موارد فرایندی ناخودآگاه است. شخصی‌سازی جلوه‌ای از تمایل به کنترل قلمرو مکانی و بیان سلیقه زیباشناختی و تلاشی برای سازگاری بهتر محیط و الگوی رفتار است (لنگ، ۱۳۸۳: ۱۶۸).

انسان و حیوان رفتار قلمروپایی را از راه‌های متفاوتی به نمایش می‌گذارند. در حیوانات رفتار قلمروپایی مبنای زیست‌شناختی دارد و ابزاری است برای تصاحب یک محدوده مکانی. به عنوان مثال نشانه‌گذاری یک منطقه با ادرار یا دیگر ابرازهای فیزیولوژیک از جمله رفتارهای قلمروپایی است. البته در انسان این رفتار تابع هنجارها و معیارهای فرهنگی جامعه است. انسان‌ها معمولاً از طریق دامنه وسیعی از موانع فیزیکی و شیمیایی یا نشانه‌های نمادین علامت‌گذاری، از قلمرو

خود محافظت می‌کنند. زیرا قلمروهای متفاوت و بیشتری دارند (لنگ، ۱۳۸۳: ۱۶۹).

بعضی محیط‌ها بدون خسارت و دخل و تصرف قابل شخصی‌سازی هستند. محیط‌های دیگری که سامر آنها را "معماری سخت" نامیده مشکل‌تر شخصی می‌شوند. میزان شخصی شدن یک مکان به قابلیت مصالح بکار رفته در ساخت آن، شدت نیاز ساکنین به تغییر آن، منافعی که در آن مکان دارند و هنجارهای اجتماعی و قوانین رسمی رایج در آن مکان بستگی دارد. فیلیپو باودون در مورد تغییرات ایجاد شده در طرح مجموعه مسکونی پساک لوکوربوزیه در بوردو فرانسه گزارشی را تهیه کرده است. بر این منوال: مجموعه پساک شامل هفتاد سازه همگون مکعبی است که قابلیت شخصی‌سازی بالایی دارد. دیوارها با رنگ‌های مختلف رنگ شده و بسیاری از تراس‌ها و فضاهای سرپوشیده بسته شده‌اند، فرم خالص اولیه تغییر کرده و مجموعه‌ای که قرار بود دارای معماری سخت باشد به یک معماری نرم تبدیل شده است (لنگ، ۱۳۸۳: ۱۶۹).

۶. بررسی قلمرو

از دید آلتمن، بررسی مفاهیم خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، برای شناخت تعامل محیط و رفتار بسیار حائز اهمیت‌اند. او در چارچوب نظری خود، «خلوت» را عالمی مرکزی و هسته اصلی پیوند دهنده این ۴ مفهوم معرفی می‌کند (نمودار ۲). مفاهیم خلوت و فضای شخصی؛ این واژگان اگر چه به ظاهر شباهت زیادی به یکدیگر دارند اما در مفهوم تفاوت‌هایی دارند که درک آنها و همچنین ارتباط بین این مفاهیم در طراحی بر اساس الگوهای رفتاری مؤثر خواهد بود.

نمودار ۲: نمودار تقسیم‌بندی محدوده‌های بی‌شکل از دیدگاه آلتمن

مأخذ: آلتمن، ۱۳۸۲

۷. خلوت

در تعریف آلتمن، «خلوت» فرآیندی قراردادی است که فرد یا گروه بر پایه آن خود را در برخورد با دیگران قرار می‌دهد. در این میان مفاهیم «فضای شخصی» و «قلمرو»، سازوکارهایی هستند برای دستیابی به میزان دلخواهی از خلوت؛ و «ازدحام» نیز وضعیتی اجتماعی است که در نتیجه ناکارایی سازوکارهای خلوت پیش می‌آید و در روابط اجتماعی نامطلوب، به زیاده‌روی می‌انجامد (آلتمن، ۱۳۸۲: ۲۵۴). پس در واقع از این دیدگاه قلمرو، ابزاری برای دستیابی به خلوت افراد است.

آلتمن «خلوت» را فرآیند تنظیم مرز میان افراد می‌داند که به واسطه آن، فرد یا گروه بر تعامل خود با دیگران نظارت می‌کند. به گفته او در گذشته «خلوت» فرآیندی متشکل از حذف و کناره‌گیری به‌شمار می‌رفت؛ به معنای «تنها بودن» یا «دور بودن» از دیگران؛ طراحان نیز بیشتر این برداشت را از خلوت با طراحی بخش‌هایی جدا و ناوابسته در خانه‌ها و مکان‌های دیگر پیاده می‌کنند. اما از دید آلتمن، خلوت فرآیند نظارت بر مرز متغیر خود و دیگری است؛ که گاهی در آن، فرد یا گروهی می‌خواهد از دیگران جدا باشد و گاهی می‌خواهد با دیگران پیوند داشته باشد (آلتمن، ۱۳۸۲: ۲۵۴). وستین چهار نوع خلوت را به شرح زیر تشخیص داده است: انزوا^۴: آزاد بودن از مشاهده شدن توسط دیگران؛ قرابت^۵: معاشرت با فردی دیگر و رها بودن از محیط خارج؛ گمنامی^۶: ناشناخته بودن در میان جمع؛ و مدارا^۷: به کار گرفتن موانع روان‌شناختی برای کنترل مزاحمت‌های ناشناخته. وستین چهار مقصد را که با خلوت تأمین می‌شوند، تشخیص داد: استقلال فردی، کاهش هیجان‌ات روحی، خودارزیابی و محدود و قابل کنترل نمودن روابط (Westin, 1970).

نوع و میزان خلوت مطلوب، به الگوی جاری فعالیت، زمینه فرهنگی و شخصیت و انتظارات فردی وابسته است (لنگ، ۱۳۸۱: ۱۶۶-۱۶۵). به گفته آلتمن، فرد یا گروه برپایه تجربه‌های گذشته خود، امکانات وابسته به جایگاهی که در آن جای گرفته‌اند و همچنین خلق و خوی شخصی‌شان، سازوکارهایی را به کار می‌گیرند تا مرز میان خود و دیگران را تنظیم کنند و به اندازه دلخواه خلوت دست یابند. او «فضای شخصی» را یکی از این سازوکارها می‌داند که فرد را توانا می‌سازد تا فاصله و جهت‌گیری خود را نسبت به دیگران جابه‌جا کند.

۸. فضای شخصی

فضای شخصی بیشتر به فاصله فیزیکی فرد با دیگران تعبیر می‌شود. به گفته آلتمن «فضای شخصی» به فرد «متصل و وابسته» است؛ فرد هر جا که برود فضای شخصی‌اش را با خود می‌برد؛ در صورتی که «قلمرو» معمولاً به منطقه‌ای جغرافیایی گفته می‌شود که نامتحرک و پایاست (آلتمن، ۱۳۸۲: ۷۳-۷۱).

از این روست که آلتمن سازوکارهای تنظیم مرز میان خود و دیگران را دارای ماهیتی بسیار پیچیده می‌داند. او حتی اشاره می‌کند که افراد از فاصله گرفتن، حالت زاویه‌دار نشستن، پرهیز از برخورد نگاه و موانعی مانند میز یا صندلی و یا دیگر عوامل در مکان‌های همگانی برای تنظیم تماس و ارتباط خود با دیگران بهره می‌برند (آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۰۰-۹۲ و ۱۲۱). از دید آلتمن برای فهمیدن این که محیط‌های طراحی شده تا چه اندازه پاسخگوی استفاده‌کنندگان گوناگون است، می‌باید دید که گروه‌های گوناگون چگونه فضای شخصی خود را برمی‌گزینند و محیط‌های گوناگون چگونه به روابط متفاوت در فضای شخصی می‌انجامد. به گفته او می‌توان این پرسش‌ها را پیش نهاد: «محیط تا چه اندازه تغییر در فضای شخصی را ممکن می‌سازد؟» و «آیا محیط‌ها به این قصد طراحی می‌شود که افراد ناگزیر باشند در آنجا در فضای شخصی خاصی گیر کنند؟» مثلاً بسیاری از دفترهای کار صندلی‌های ثابت دارند؛ به گونه‌ای که ملاقات‌کننده‌ها تنها یک حالت می‌توانند در دفتر بنشینند، اما می‌توان دفترها را به شکلی طراحی کرد که ملاقات‌کننده چند حالت در اختیار داشته باشد و بتواند از میان آن‌ها برگزیند. به این ترتیب صاحب دفتر می‌تواند برپایه سطح مطلوب تعاملی که در نظر دارد، شکل نشستن و فضای شخصی خود را برگزیند (آلتمن، ۱۳۸۲: ۲۵۷-۲۵۶).

۹. تفاوت فضای شخصی و قلمرو

مهمترین وجوه افتراق فضای شخصی و قلمرو عبارتند از این که اولاً «فضای شخصی» قابل انتقال است و از جایی به جای دیگر با شخص مورد نظر حرکت می‌کند. در حالی که قلمرو به طور نسبی ثابت است. دوم اینکه حیوان یا انسان معمولاً (قلمرو) خود را مرزبندی کرده و به گونه‌ای ملموس و محسوس آن را به دیگران تفهیم می‌کند، به عبارت دیگر، خود را در قالب «قلمرو» مرزبندی شده‌ای قرار می‌دهد که کاملاً برای دیگران محسوس است. در مقابل مرزبندی «فضای شخصی» نامحسوس و ناملموس است و به گونه‌ای نامریی بر روابط بین افراد حاکم می‌شود. سوم آنکه «فضای شخصی» برای هرکس پیکر او را در مرکز خود دارد. در حالی که قلمرو چنین نیست. یعنی چه پیکر شخص در میان باشد یا نباشد، قلمرو به قوت خود باقی است (فرهنگی، ۱۳۷۳).

۱۰. انواع قلمروهای انسانی

حسین الشراوی (۱۹۷۹) برای ساختن مدلی که به طور مستقیم به طراحی محیط ربط داشته باشد، چهار گونه قلمرو مکانی را تحت عنوان، قلمرو «پیوسته»، «مرکزی»، «حامی» و «پیرامونی» تعریف کرده است. قلمرو پیوسته حباب فضایی متعلق به فرد است. قلمروهای مرکزی مکان‌هایی چون خانه، اتاق دانشجویی، فضای کار شخصی هستند که به شدت شخصی می‌شوند. مگر این که در مقابل شخصی‌سازی آنها مانعی وجود داشته باشد. افراد از این مکان‌ها بشدت محافظت می‌کنند. اسکار نیومن این مکان‌ها را فضای خصوصی نامیده است. قلمروهای حامی، نیمه عمومی یا نیمه خصوصی هستند. نوع اول فضاهایی چون نشیمن عمومی خوابگاه‌ها، استخر شنای مجموعه‌های مسکونی، یا محوطه‌های باز با مالکیت خصوصی مثل ایوان جلویی خانه‌ها را شامل می‌شود؛ نوع دوم فضاهایی چون مغازه‌های محلی و پیاده‌روی جلوی خانه‌ها را در برمی‌گیرد. بر فضاهای نیمه خصوصی مالکیت وجود دارد، در حالی که استفاده‌کنندگان فضاهای نیمه عمومی مالک آن نیستند، ولی به نوعی آنرا متعلق به خود می‌دانند. قلمروهای پیرامونی همان فضاهای عمومی‌اند. این قلمروها مکان‌هایی هستند که مورد استفاده افراد و گروه‌ها هستند ولی کسی مالک آنها نیست. قلمروهای پیرامونی شخصی نمی‌شوند و نسبت به آن ادعای مالکیت نمی‌شود. ادراک مردم از نوع فضا بشدت تحت تأثیر چگونگی ساماندهی محیط کالبدی آن است. این ادراکات در فرهنگ‌های مختلف تفاوت دارند (لنگ، ۱۳۸۲: ۱۷۰).

آلتمن با اشاره به پژوهش‌های افراد گوناگون درباره قلمرو، ۳ گونه قلمروی «نخستین»، «دومین» و «همگانی» را مورد بحث قرار می‌دهد. قلمروی نخستین در مالکیت و بهره‌برداری انحصاری یک تن یا گروهی خاص است. این قلمروها در زندگی روزانه نقش پایه‌ای دارند و در این قلمرو، هویت دارنده آن آشکار می‌شود و نظارت بر ورود دیگران ارزش فراوانی دارد (آلتمن، ۱۳۸۳: ۱۲۸). آلتمن قلمرو دومین را با «فضای قابل دفاع» اسکار نیومن پیش می‌کشد و آن‌ها را «نیمه همگانی» می‌خواند. به عبارتی قلمروهای دومین پلی است میان قلمرو نخستین - که فرد در آن نظارت تام و گسترده دارد - و قلمرو همگانی که تقریباً همگان می‌توانند از آن استفاده کنند. قلمروهای دومین همیشه متعلق به مجموعه واحدی از استفاده‌کنندگان نیست و در گذر زمان تغییر می‌کند. او برای نمونه به قهوه‌خانه‌های محلی اشاره می‌کند که هرچند مکانی همگانی هستند، اما مشتریانی ثابت و همیشگی دارند که به گونه‌ای این مکان را قلمرو خود دانسته، بیگانگان را به چشم متجاوز نگاه می‌کنند.

از سویی در تعریف آلتمن، قلمروی همگانی قلمرویی موقتی است که تقریباً هرکس به آن دسترسی و حق استفاده از آن را دارد. قلمروی همگانی از سازوکارهای نسبتاً شکننده و ناپایداری برای نظارت بر مرز میان خود و دیگران برخوردار بوده و وابسته به عرف و هنجارهای اجتماعی است نه مقرراتی که خود فرد وضع می‌کند؛ برای نمونه زمین‌های بازی، پارک‌ها و دیگر مکان‌های همگانی، در دسترس همگان است، اما روش استفاده از آن را قانون، عرف و مقررات تعیین می‌کند و گاهی استفاده از آن‌ها از دیدگاه زمانی نیز محدودیت دارد (آلتمن، ۱۳۸۳: ۱۴۶-۱۴۵). برای نمونه در رستوران‌ها صندلی‌ها را به گونه‌ای می‌چینند که افراد مزاحم یکدیگر نشوند؛ و صندلی اتوبوس‌ها را با فاصله از هم جاسازی می‌کنند. او می‌گوید فرد در قلمرو همگانی به هر حال در اختیار فرهنگ جامعه یا طراح مکان است. پس اگر قلمرو همگانی طراحی بدی داشته باشد، سازوکارهای نظارت بر مرزها نیز کارایی درخوری نخواهند داشت. در چنین محیط‌هایی، گاهی افراد به ناگزیر به سازوکارهای دیگر مانند رفتار کلامی و غیر کلامی دست می‌یازند (آلتمن، ۱۳۸۳: ۱۴۸-۱۳۸).

۱۱. بررسی تطبیقی مفهوم «قرارگاه رفتاری» و قلمرو

مفهوم قرارگاه رفتاری از لحاظ ویژگی‌ها به میزان زیادی با مفهوم قلمرو شباهت دارد. در این رابطه یکی از مهمترین مباحثی که لنگ در تبیین ماهیت رابطه «انسان - محیط» به آن می‌پردازد، مفهوم «قرارگاه رفتاری» است که روان‌شناسان بوم‌شناخت مطرح کرده‌اند. از دید بارکر یک قرارگاه رفتاری، ترکیبی پایدار از فعالیت و مکان است و از ۴ عنصر اصلی درست شده است: ۱- یک الگوی رفتاری که همواره تکرار می‌شود؛ ۲- یک بستر با حس و حال ویژه خود و خاص آن رفتار؛ ۳- همساختی، به معنای پیوند درخور میان الگوی رفتاری و آن بستر؛ و ۴- یک بازه زمانی مشخص (نمودار ۳). به عبارت دیگر برابر این تعریف، اگر در یک بستر رفتاری مشخص، در زمان‌های مختلف، الگوهای رفتاری دائمی متفاوتی بروز نمایند، آن محیط به مانند قرارگاهی رفتاری و جداگانه بررسی می‌شود (Lang, 1987: 128).

نمودار ۳: ۴ شاخصه اصلی قلمرو رفتاری

Lang, 1987: مأخذ

به گفته لنگ یک الگوی رفتاری تکرار شونده، ممکن است ترکیبی از رفتارهای گوناگون باشد که به صورت همزمان و به موازات هم رخ می‌دهد. او برای نمونه به الگوهای رفتاری که در یک مرکز خرید، به‌عنوان یک قرارگاه رفتاری، تکرار می‌شود اشاره می‌کند؛ تماشای کالا (از پشت ویتترین بدون دست زدن یا داخل قفسه با امکان برداشتن و دست زدن)، دانستن قیمت (با خواندن برچسب یا پرسیدن از فروشنده)، برگزیدن (با دست خود برداشتن یا سفارش دادن براساس نام فراورده یا بارکد آن)، پرداخت بهای کالا (پرداخت یکسره به فروشنده یا مراجعه به صندوق مرکزی یا پرداخت با کارت اعتباری) و دریافت کالا (به‌طور مستقیم از فروشنده، به‌طور همزمان با پرداخت قیمت، پس از ارائه صورت ثبت سفارشات به متصدی مربوطه) است. از سوی دیگر لنگ تأکید می‌کند که بستر رفتار نیز می‌باید توانایی روی دادن یک الگوی رفتاری را داشته باشد. البته این به معنای آن نیست که تنها رفتارهای ویژه‌ای درون آن روی خواهد داد؛ زیرا آنچه که رخ می‌دهد در واقع به گرایش‌ها، انگیزش‌ها، دانش و توانمندی‌های مردمی که با آن درگیر هستند، بستگی دارد. بنابراین الگوهای همانندی از فرم کالبدی ممکن است توانایی (قابلیت) پذیرش الگوهای رفتاری گوناگونی را برای مردم مختلف و در زمان‌های متفاوتی از روز، هفته یا سال داشته باشد (Lang, 2005: 8).

با تطبیق ویژگی‌های قلمرو و قرارگاه رفتاری به این نتیجه می‌رسیم که این دو مفهوم شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند. الگوی رفتاری تکرار شونده در قرارگاه رفتاری از این جهت که هر رفتاری در پی نیازی شکل می‌گیرد، می‌تواند با ویژگی تأمین نیاز قلمرو مشترک باشد. از جهت دیگر همساختی با مفهوم شخصی‌سازی نیز شباهت دارد. اما وجوه افتراق این دو مفهوم را می‌توان در الگوی رفتاری تکرار شونده، حس تعلق و مالکیت و بازه زمانی دید. به عنوان مثال وطن و کشور یک ملت به عنوان قلمرو عمومی آنها محسوب می‌شود، که ممکن است فردی یک رفتار را هم در کشور خود و هم در کشوری دیگر تکرار کند اما فقط به وطن خود احساس تعلق می‌کند و حاضر به دفاع از آن در مقابل بیگانگان است. و از طرفی وطن همواره جز قلمرو افراد محسوب می‌شود و مربوط به زمان خاصی نمی‌شود. در مورد قرارگاه رفتاری که مثال آن یک فروشگاه بود، کسی به یک فروشگاه احساس تعلق و مالکیت ندارد و پس از برطرف کردن نیاز خود آن فضا را ترک می‌کند. در واقع می‌توان اینگونه برداشت کرد که ایجاد قلمرو، آن سطح مطلوبی است که طراحان محیط قصد رسیدن بدان را دارند. محیطی که کاربران نسبت به آن احساس تعلق و مالکیت دارند، نشان دهنده کیفیت بالای تعاملات اجتماعی در آن فضا است. اما در صورتی که یک قرارگاه رفتاری ویژگی‌های قلمرو را نیز داشته باشد به عنوان قلمرو قرارگاه رفتاری محسوب می‌شود.

۱۲. آشفتگی در قلمرو

به گفته لنگ آشفتگی در قلمرو قرارگاه‌های رفتاری در چند حالت می‌تواند رخ دهد. گاهی ممکن است فعالیت‌هایی که باید از هم جدا باشند، به‌خوبی از هم جدا نشده باشند. در برخی مواقع نیز ممکن است تفکیک و جدایی بیش از اندازه لازم میان فعالیت‌ها باعث این اختلال شود. همچنین به گفته او بیشتر مشکلات ویژه درباره شناخت قلمرو یک قرارگاه رفتاری، زمانی رخ می‌دهد که برخی از جنبه‌های یک الگوی رفتاری تکرار شونده، تمایل به جدا شدن دارد. او در توضیح این مسئله برای نمونه به مدرسه‌هایی اشاره می‌کند که کلاس‌های آن در فضای باز برگزار می‌شود. در این حالت تمایز و جدایی میان فعالیت‌ها از نظر بصری چندان مهم نیست، در صورتی که از نظر صوتی بسیار ضرورت دارد. همچنین به گفته او، گاهی آشفتگی در شناخت محدوده قرارگاه رفتاری، زمانی رخ می‌دهد که این محدوده به‌صورت نمادین تعریف شده باشد؛ مانند تغییر کفسازی که در این حالت ممکن است برخی کسان متوجه چنین تغییری نشوند و در عمل، در رفتارها تداخل پدید آید (Lang, 1987: 114).

به عنوان مثال در یک پارک شهری در صورتی که فضای بازی کودکان در کنار فضای نشستن سالخوردگان قرار گیرد و به خوبی از هم تفکیک نشده باشد آشفتگی در قلمرو هر دو به گونه‌ای رخ می‌دهد که درصد استفاده از این دوفضا کاهش یافته یا با ناراحتی همراه است.

۱۳. مطالعه موردی

پارک ساعی یکی از پارک‌های مقیاس منطقه‌ای تهران می‌باشد که در خیابان ولیعصر واقع است. پارک ساعی در بخش میانی از محدوده منطقه ۶ شهرداری تهران واقع گردیده که از شمال به کوچه ساعی، از غرب به خیابان ولیعصر از جنوب به کوچه گلبرگ و از شرق به خیابان خالد اسلامبولی محدود می‌گردد. پارک ساعی در مساحتی بالغ بر ۱۲۰ هزار متر مربع یا ۱۲ هکتار به لحاظ ویژگی‌های توپوگرافی حاصل از وجود دو مسیر ایجاد گردیده که در اثر دخالت انسان از عملکرد واحدی برخوردار گشته است.

۱۴. مطالعه و بررسی قلمروهای رفتاری در پارک ساعی

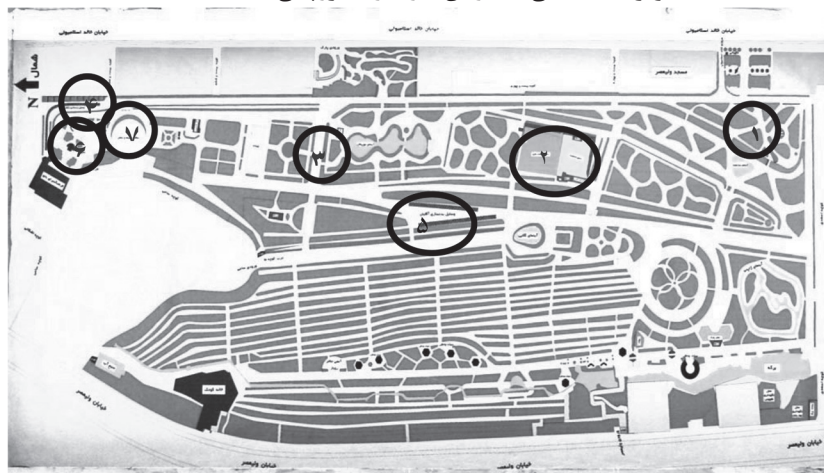
پس از مشاهده و ارائه پرسشنامه (پیوست ۱) (جدول ۱) به کاربران پارک ساعی، ۷ قلمرو رفتاری برای این پارک مشخص گردیده (تصاویر ۱ تا ۸)، که نتایج حاصل از برداشت این پارک در جداول شماره (۲) و (۳) قابل مشاهده می‌باشد. بخش شرقی پارک از آنجایی که امکانات بیشتری از قبیل فضاهایی برای نشستن دراز مدت، پیاده‌روی (به علت مسطح بودن)، فضای ورزشی با وسایل بدنسازی، میز شطرنج و غیره دارد، باعث استفاده دائمی برخی از ساکنان محله از آن شده است. مکان‌هایی که به عنوان قلمرو در این مقاله شناخته شده در واقع هر چهار ویژگی قلمرو را دارا بوده است. این قلمروها عبارتند از:

جدول ۱: تحلیل سوالات پرسشنامه‌هایی که در پارک ساعی پخش گردیده‌اند

سوال	هدف از طرح سوال	نتایج به دست آمده
۱	هدف از طرح این سوال، تعیین نمودن فضاهایی است که افراد با آن‌ها ارتباط روحی برقرار می‌نمایند و نسبت به آن‌ها احساس تعلق و مالکیت دارند و بیشتر وقت خود را در آن جا می‌گذرانند، برای بهتر مشخص نمودن این بخش‌ها از پلان پارک استفاده شده است؛ افرادی که به صورت دائمی از پارک بهره می‌جویند، به راحتی پلان را فهم می‌کنند.	- بر طبق نتایجی که از نظرخواهی افراد به دست آمده، مناطق هفت‌گانه به ترتیب اولویت در تصویر شماره (۴) مشخص گردیده است. این فضاها، بخش‌هایی از پارک هستند که ویژگی‌های قلمرو و خصوصیت قرارگاه رفتاری را دارا می‌باشند.
۲ و ۳	هدف از طرح این دو سوال، تعیین ساعات استفاده از پارک می‌باشد؛ تا در تمام بخش‌های مشخص شده در سوال نخست، شاخصه زمان از چهار مؤلفه اصلی قرارگاه رفتاری کنترل شود.	- نتایج به دست آمده از پرسشنامه در جدول شماره (۱) جمع‌بندی شده است، که ریتم منظم استفاده از این فضاها را نشان می‌دهد.
۴ و ۵	هدف از طرح این سوال بررسی شخصی‌سازی و نشانه‌گذاری محوطه در بحث قلمرو و تأمین حس مکان در قرارگاه رفتاری می‌باشد.	- در نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها، افراد بیشتر، فضاهایی را در پارک‌ها بر می‌گزینند که پتانسیل ایجاد قرارگاه رفتاری یا قلمرو مورد نظر را داشته باشد و در نهایت برای بهبود شرایط، در صورت امکان، جایگاه برخی جزئیات از جمله نیمکت‌ها و یا میزها را تغییر می‌دهند.
۶	هدف از طرح این سوال، بررسی زمان‌بندی مشخص از شاخصه‌های قرارگاه رفتاری می‌باشد. تا همخوانی فعالیت و قلمرو مشخص شود.	- در نتایج به دست آمده، تمام بخش‌های مورد نظر دارای زمان‌بندی مشخصی برای بهره‌گیری بوده، به نحوی که در ساعاتی از روز، مسیر عبور و در بازه مشخصی، مکان جلسه نرمش صبحگاهی می‌باشد. در هر صورت فضا، پتانسیل لازم جهت تأمین هر دو کارکرد را دارد.
۷	هدف از سوال ۷ بررسی حس قلمرو و مالکیت در فضاست، گاهی فضای مورد نظر به دلیل ارتباط روحی خاصی که در میان گروه دوستان شکل می‌گیرد معنای ویژه‌ای می‌یابد.	- در تمام فضاها رفتار قلمروپایی و قرارگاه رفتاری به صورت گروهی در میان افراد شکل می‌گیرد. می‌توان نتیجه گرفت که در پارک‌ها، قلمروهای رفتاری برپایه اصول روابط جمعی معنا می‌یابد.

مأخذ: الماسی‌فر، ۱۳۸۹

تصویر ۱: فضاهایی که در آن‌ها رفتار قلمروپایی مشاهده شده

مأخذ: الماسی‌فر، ۱۳۸۷

تصویر ۳: ناحیه ۲

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۲: ناحیه ۱

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۵: ناحیه ۴

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۴: ناحیه ۳

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۷: ناحیه ۶

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۶: ناحیه ۵

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

تصویر ۸: ناحیه ۷

مأخذ: الماسی فر، ۱۳۸۷

جدول ۲: تقسیم‌بندی قلمروهای موجود در پارک ساعی به تفکیک سن و جنس

ناحیه	جنس	رده سنی	تعداد افراد	ساعات استفاده کاربران	امکانات و فعالیت‌ها	رفتار قلمرو بایبی
۱ فضای نشیمن دراز مدت	زن	-	-	-	-	-
	مرد	۱۵ تا ۱۵	-	-	-	-
		۱۵ تا ۳۰	۱۰	تمام روزهای هفته گروه اول: تمام روزهای هفته ۱۴ تا ۱۹	گروه اول: ۱- بازی شطرنج و یا حل جدول به صورت گروهی ۲- صندلی‌های گرد برای بازی شطرنج ۳- نزدیک به درب ورودی خ خالد اسلامی ۴- بالاترین نقطه پارک و دید به نقاط مختلف	- جابجایی نیمکت‌ها برای دور هم جمع شدن - احساس مالکیت و تعلق خاطر - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - تعاملات اجتماعی
۲ زمین اسکیت	زن	-	-	-	-	-
	مرد	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
		۳۰ به بالا	۵	گروه اول: تمام روزهای هفته بین ساعات ۱۴ تا ۱۷ بعد از ظهر (آقایان مسن) گروه دوم: پنجشنبه و جمعه‌ها از ۱۳ تا ۱۸	گروه اول: ۱- بازی شطرنج گروه دوم: ۱- مجله مطالعه می‌کنند و یا با یکدیگر صحبت می‌کنند	- جابجایی نیمکت‌ها برای دور هم جمع شدن - احساس مالکیت و تعلق خاطر - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - تعاملات اجتماعی
۳ فضای نشیمن کنار آبشار	زن	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
	مرد	۱۵ تا ۳۰	۴	گروه اول: تمام روزهای هفته بین ۱۱ تا ۱۸	گروه اول: ۱- امکانات بازی اسکیت ۲- وجود مربی در زمین ۳- تفکیک از بخش‌های دیگر با نرده	- نسبت به آن مکان احساس مالکیت دارند - فضا را به دلخواه خود تغییر می‌دهند - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص
		۳۰ به بالا	-	-	-	-
۳ فضای نشیمن کنار آبشار	زن	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
	مرد	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
		۳۰ به بالا	۵	گروه اول: تمام روزهای هفته ۱۶ تا ۱۹ (خانم‌های مسن)	گروه اول: ۱- بر روی نیمکت با یکدیگر صحبت می‌کنند. ۲- گاهی پیاده‌روی می‌کنند و دوباره به جای خود باز می‌گردند.	- نسبت به آن مکان احساس مالکیت دارند. - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - تعاملات اجتماعی
۳ فضای نشیمن کنار آبشار	زن	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
	مرد	۱۵ تا ۳۰	-	-	-	-
		۳۰ به بالا	۸	گروه اول: تمام روزهای هفته بین ۷ تا ۹ بعد از ظهر بین ۱۵ تا ۱۸ و بعضی اوقات تا ۲۰ شب (آقایان مسن) گروه دوم: بین ۹ تا ۱۳ و بعد از ظهر از ۱۵ تا ۱۸ (آقایان مسن)	گروه اول: ۱- بر روی نیمکت صحبت می‌کنند ۲- جدول حل می‌کنند ۳- در این فاصله زمانی نیم ساعت هم پیاده‌روی می‌نمایند گروه دوم: ۱- همان روش گروه بالا را پیاده می‌کنند و در یک گروه دوستی قرار دارند.	- نسبت به آن مکان احساس مالکیت دارند - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - تعاملات اجتماعی - درخواست از نگهبانان برای تعمیر

۴. فضای ورزش بانوان				
زن	۱	۱۵ تا ...	گروه اول: تمام روزهای هفته به غیر از پنجشنبه و جمعه بین ساعات ۷ تا ۸ و روزهای تعطیل بین ۹ تا ۱۰ (منظور بازه زمانی بوده که در این فاصله اتفاق می‌افتد)	گروه اول: (۱) از وسایل ورزشی استفاده می‌کند (۲) در کنار وسایل نرمش می‌نمایند
	۴	۱۵ تا ۳۰	گروه اول: تمام روزهای هفته بین ۷ تا ۸ و یا بعدازظهرها بین ساعات ۱۶ تا ۱۷ گروه دوم: تمام روزهای هفته بین ۸ تا ۹ و گاهی ۱۶ تا ۱۷ بعدازظهر	گروه اول: (۱) از وسایل ورزشی استفاده می‌کنند (۲) نرمش می‌نمایند گروه دوم: (۱) از دستگاه استفاده می‌کنند (۲) نرمش می‌کنند
	۵	۳۰ به بالا	گروه اول: اکثر روزهای هفته بین ۸ تا ۹ گروه دوم: اکثر روزهای هفته بین ۹ تا ۱۰.	گروه اول: (۱) بهره‌گیری از وسایل نرمش (۲) نرمش
مرد	-	-	-	-
زن	۲	۱۵ تا ...	گروه اول: اکثر روزهای هفته بین ساعات ۱۵ تا ۱۷ (همراه پدر و مادر)	گروه اول: (۱) استفاده از وسایل
	۴	۱۵ تا ۳۰	گروه اول: اکثر روزهای هفته بین ساعات ۸ تا ۹ گروه دوم: اکثر روزهای هفته بین ساعات ۱۶ تا ۱۷ (به همراه همسر)	گروه اول: (۱) استفاده از وسایل گروه دوم: (۱) استفاده از وسایل ورزشی (۲) بازی بدمینتون
	۳	۳۰ به بالا	گروه اول: اکثر روزهای هفته بین ساعات ۱۷ تا ۱۸	گروه اول: (۱) استفاده از وسایل ورزشی
	-	۱۵ تا ...	-	-
	۸	۱۵ تا ۳۰	گروه اول: تمام روزهای هفته به غیر از پنجشنبه و جمعه بین ساعات ۷ تا ۸ و روزهای پنجشنبه و جمعه بین ۸ تا ۱۰ گروه دوم: اکثر روزهای هفته بین ۱۷ تا ۱۹	گروه اول: (۱) استفاده از وسایل گروه دوم: (۱) استفاده از وسایل ورزشی (۲) بازی بدمینتون (۳) دویدن و نرمش
مرد	۱۱	۳۰ به بالا	گروه اول: تمام روزهای هفته به غیر از پنجشنبه و جمعه ۷ تا ۸ روزهای تعطیل بین ۸ تا ۱۰ گروه دوم: اکثر روزهای هفته بین ۹ تا ۱۰ صبح گروه سوم: اکثر روزهای هفته بین ساعات ۱۶ تا ۱۸	گروه اول: (۱) استفاده از وسایل گروه دوم: (۱) استفاده از وسایل ورزشی گروه سوم: (۱) استفاده از وسایل ورزشی
	-	-	-	-

۴. فضای ورزش بانوان

۵. فضای ورزش آقایان

۷. بررسی و تبیین ابعاد	زن	۱۵ تا ...	-	گروه اول: تمام روزهای هفته به غیر از جمعه بین ساعات ۸ تا ۲۱	گروه اول: (۱) مطالعه (۲) صحبت با دوستان	- احساس مالکیت و تعلق خاطر - تعاملات اجتماعی - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - در صورتی که امکان جابه‌جایی بوده تمایل به تغییر میلمان داشتند
		۳۰ تا ۱۵	۷	گروه دوم: تمام روزهای هفته به غیر از جمعه بین ۴ تا ۲۱		
	مرد	۱۵ تا ...	-	گروه اول: تمام روزهای هفته به غیر از جمعه از ساعت ۸ تا ۲۱ شب	گروه اول: (۱) مطالعه (۲) صحبت با دوستان	- احساس مالکیت و تعلق خاطر - تعاملات اجتماعی - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص - در صورتی که امکان جابه‌جایی بوده تمایل به تغییر میلمان داشتند
		۳۰ تا ۱۵	۶	گروه دوم: تمام روزهای هفته به غیر از جمعه بین ۴ تا ۲۱		
	زن	۱۵ تا ...	-	گروه اول: پنجشنبه‌ها بین ساعات ۱۱ تا ۱۲	گروه اول: (۱) نرمش و تفریح	- احساس مالکیت و تعلق خاطر - تعاملات اجتماعی - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص
		۳۰ تا ۱۵	۳			
	۳۰ به بالا	۱۰				
	مرد	۱۵ تا ...	-	گروه اول: پنجشنبه‌ها بین ساعات ۱۱ تا ۱۲	گروه اول: (۱) نرمش و تفریح	- احساس مالکیت و تعلق خاطر - تعاملات اجتماعی - استفاده مستمر از فضا در ساعات مشخص
۳۰ تا ۱۵		۲				
		۳۰ به بالا	۶			

۱۵. جمع‌بندی

بر پایه تحقیق حاضر، رفتار قلمروپایی در از میان بردن تنش‌های زندگی و تعیین نقش افراد نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند. مسئله مهم این است که قلمروها به گونه‌ای طراحی شوند تا انسان‌ها بتوانند نخستین، دومین، یا همگانی بودن آن‌ها را بازشناسند و استفاده‌کنندگان به اندازه مناسب، بر مکان تسلط یابند. نقش قلمروها آسان‌سازی تعامل اجتماعی و پایایی نظام‌های اجتماعی است. قلمروهای نخستین، مانند خانه‌ها، معمولاً این هدف را خوب تأمین می‌کنند، زیرا افراد به این قلمروها احترام می‌گذارند و به آسانی می‌توان آن‌ها را در جامعه باز شناخت. اما قلمروهای دومین و همگانی را گاه به دشواری می‌توان شناسایی کرد، بنابراین طراحی محیط باید به نوآوری روش‌هایی بپردازد که این قلمروها را به روشنی تعریف کند؛ طرح باید به گونه‌ای باشد که مطمئن باشیم که استفاده‌کنندگان لایه‌های گوناگون مختلف قلمرو را به درستی باز می‌شناسند و مدت زمان مالکیت آن‌ها مشخص است، در غیر این صورت میان افراد تضاد پیش می‌آید، احتمال تجاوز بیشتر می‌شود و مالکان قلمرو برای تعریف، اداره و دفاع از آن ناگزیرند دست به کارهای پرهزینه و خاص بزنند.

پارک ساعی یکی از موفق‌ترین فضاهای شهری از نظر میزان کاربری و تعاملات اجتماعی است. یکی از علل موفقیت این پارک در جذب کاربران محلی و ایجاد حس تعلق و مالکیت در آنها، طراحی مناسب و تنوع فضایی پارک است. پس از مطالعاتی که انجام شد به این نتیجه می‌توان رسید، فضاهایی در این پارک که به عنوان قلمروهای رفتاری پارک ساعی به شمار رفته و هر چهار ویژگی قلمرو را دارا می‌باشند، مشخصه‌های خاصی را در برمی‌گیرند. این جزئیات و مشخصه‌ها عبارتند از (جدول ۴):

جدول ۴: ویژگی‌های قلمرو و رفتارهای قلمروپایی در پارک ساعی

منطقه	ویژگی‌های قلمرو و رفتار قلمروپایی
۱	دارای میز و صندلی شطرنج دارای نیمکت‌های قابل حمل و جابه‌جایی دارای ارتفاع نسبت به قسمت‌های میانی پارک (دید و منظر) منظر و سایه مناسب جهت نشستن
۲	فضای مناسب بازی و اسکیت زمین محدود با مالکیت مشخص جهت بازی اسکیت (وجود سرپرست و ایجاد منبع درآمد) امکان اجاره اسکیت و وجود وسایل بازی مناسب برای کودکان و نوجوانان (امکانات) بهره‌گیری از فضا در ساعات مشخص، مالکیت و حس قلمرو را در این فضا تقویت نموده. دسترسی و دید از تمام ورودی‌های پارک
۳	وجود دید و منظر مناسب به سمت آبنا و درختان نارون وجود فضای فراخ و باز نیمکت‌های متعدد جهت گردهمایی افراد مسن نورپردازی زیبا و مناسب دسترسی راحت از ورودی‌های اصلی فضای دنج و آرام
۴	وجود وسایل ورزشی (برای بانوان و دور از دید و استفاده همگانی) احساس مالکیت، تعلق و در کل احساس مسئولیت در زنان بیشتر از آقایان است به نحوی که در این منطقه خانم‌ها نسبت به سلامت وسایل بیشتر از آقایان حساس می‌باشند (میزان مراجعه خانم‌ها به نگهداری جهت یادآوری تعمیر وسایل نسبت به آقایان بیشتر بوده). حریم مشخص فضایی
۵	وجود وسایل ورزشی (برای آقایان ولی در دید و استفاده همگانی) محدوده مشخص منظر و دید مناسب تنوع و تعدد وسایل دسترسی راحت از تمام ورودی‌ها
۶	امکان نشستن منظرسازی و چیدمان نیمکت‌ها متناسب و جوابگوی کاربری مورد نیاز کتابخانه دسترسی راحت و کوتاه نورپردازی و رنگ جذاب محیط امنیت لازم فراهم است (وجود دید طبیعی و نظارت، حضور افراد متعدد جهت مطالعه)
۷	فضای دنج و راحت به دور از همهمه و سر و صدا فضای کافی متناسب با فعالیت مورد نظر دسترسی راحت در قلمروهای دیگر اختلال ایجاد نمی‌نماید.

مأخذ: الماسی‌فر، ۱۳۸۹

در کل می‌توان این عوامل را به صورت زیر طبقه‌بندی نمود (جدول ۵):

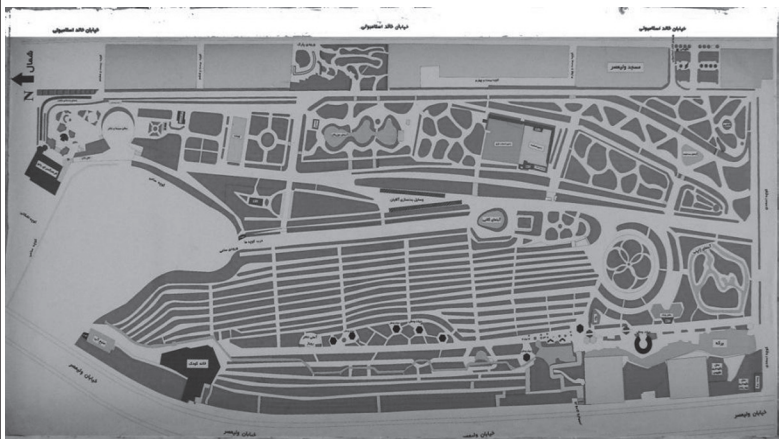
جدول ۵: عوامل موثر در تبدیل یک فضای شهری به قلمرو و مقر رفتاری

عوامل موثر در تبدیل بخش‌هایی از پارک به قلمرو و مقر رفتاری در بهبود کاربری محیط
۱. گستردگی دید به اطراف (دید و منظر)
۲. امکانات مناسب (نیمکت، صندلی و میز، نورپردازی، آبنما، سایه درختان، زمین مسطح برای پیاده‌روی و ...)
۳. نزدیکی به درب ورودی
۴. امنیت بالای پارک
۵. نظارت نگهبانان و کاربران
۶. انعطاف‌پذیری محیط (امکان جابجایی نیمکت‌ها)
۷. دنج بودن
۸. استفاده مستمر
۹. وجود فضای کافی جهت فعالیت خاص و ...

در صورتی که طراحان محیطی به تجزیه و تحلیل محیط‌هایی که تبدیل به قلمروهای رفتاری کاربران شده پردازند، در خواهند یافت آنچه که باعث این موفقیت شده تنها "برآورده‌سازی انتظارات معمول و ابتدایی افراد است". در صورتی که محیط نیازهای ساکنین را برآورده نساخته و همچنین انعطاف‌پذیری لازم برای تغییر بر اساس نیازها را نداشته باشد، فضاهای شهری تبدیل به متروکه‌ای خواهد شد که تنها کاربران آن معتادان و دزدان می‌باشند.

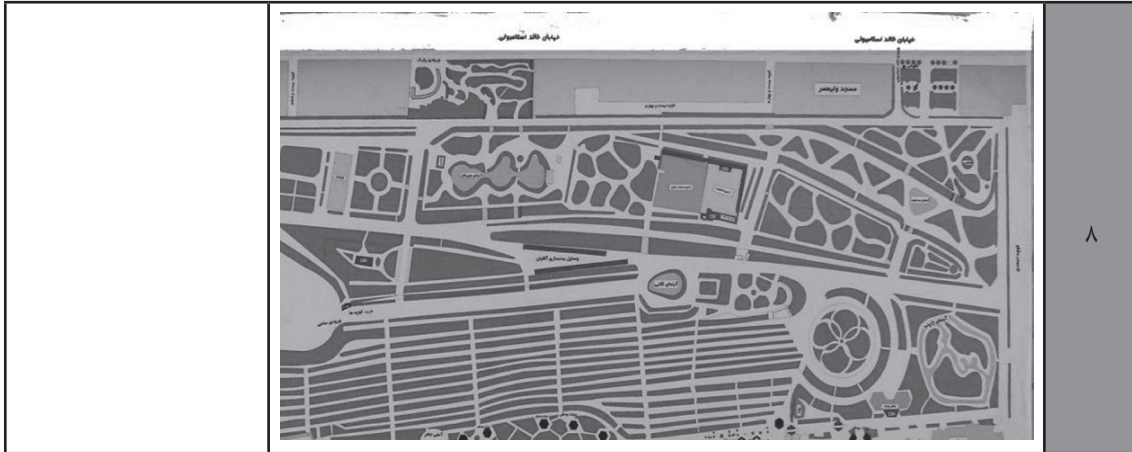
پویست‌نما از پرسشنامه طرح شده برای پارک ساعی پرسشنامه‌ای که پیش روی شماست مربوط به یک تحقیق دانشگاهی است که هدف آن بررسی امنیت و قلمرو محیطی در داخل پارک ساعی می‌باشد. شرط اصلی در رسیدن به نتایج معتبر و قابل اتکاء همکاری شما در ارائه پاسخ‌های دقیق است. بنابراین با توجه به بی‌نام بودن پرسشنامه، خواهشمندم که با نهایت اعتماد و صداقت پاسخ سؤالات را مشخص کنید. در صورت تمایل به مطلع شدن از نتایج تحقیق می‌توانید به آدرس‌های اینترنتی زیر مراجعه نمائید:

N.Almasifar@modares.ac.ir, Jamshidi_Samane@yahoo.com

ردیف	جملات و پرسش‌ها	(لطفاً چیزی در این ستون ننویسید)
۱	با کدام بخش از پارک بیشتر ارتباط روحی برقرار می‌کنید و بیشتر وقت خود را در آنجا می‌گذرانید؟ (لطفاً در تصویر علامت بگذارید)	

۲	چه ساعتی از روزهای هفته از پارک استفاده می‌کنید؟ (لطفاً محدوده زمانی خود را ذکر نمایید مثلاً ۱۰ تا ۱۲ اگر در دو بخش بود مثلاً ۱۰ تا ۱۴ بنویسید ۱۰ تا ۱۲ و ۱۲ تا ۱۴)			
	ساعات	بین ۸ تا ۱۲	بین ۱۲ تا ۱۸	بین ۱۸ تا ۲۴
	شنبه			
	یکشنبه			
	دوشنبه			
	سه شنبه			
	چهارشنبه			
	پنجشنبه			
	جمعه			

۳	چه ساعتی از روز را در بخش مورد علاقه خود می‌گذرانید؟ (لطفاً محدوده زمانی خود را ذکر نمایید مثلاً ۱۰ تا ۱۲ اگر در دو بخش بود مثلاً ۱۰ تا ۱۴ بنویسید ۱۰ تا ۱۲ و ۱۲ تا ۱۴)			
	ساعات	بین ۸ تا ۱۲	بین ۱۲ تا ۱۸	بین ۱۸ تا ۲۴
	شنبه			
	یکشنبه			
	دوشنبه			
	سه شنبه			
	چهارشنبه			
	پنجشنبه			
	جمعه			
	۴	آیا نسبت به این قسمت از پارک احساس تعلق خاطر می‌کنید؟ بله تاحدودی خیر		
۵	آیا برای استفاده از این بخش در جزئیات فضا تغییراتی ایجاد می‌کنید توضیح دهید؟ (مثل جابه‌جایی نیمکت‌ها و یا میزها) بله خیر			
۶	آیا برنامه زمانی مشخصی برای استفاده از پارک و بخش مورد نظر خود دارید؟ بله بعضی اوقات خیر			
۷	آیا افراد بخصوصی را در این فضاها ملاقات می‌کنید و خاطره خاصی با آن‌ها دارید؟ بله خیر			

پی‌نوشت

- 1) Behavior Settings
- 2) Ecological Psychology
- 3) Solitude
- 4) Intimacy
- 5) Anonymity
- 6) Reserve

منابع

- آلتمن، ایروین (۱۳۸۲): "محیط و رفتار اجتماعی"، ترجمه علی نمازیان، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- پورجعفر، محمدرضا، محمودی‌نژاد، هادی، رفیعیان، مجتبی و انصاری، مجتبی (۱۳۸۷): "ارتقاء امنیت محیطی و کاهش جرائم شهری با تأکید بر رویکرد CPTED"، تهران، نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، جلد ۱۹، شماره ۱۶.
- شهرداری منطقه ۶ (۱۳۸۸): "کتابچه راهنمای پارک ساعی"، تهران، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- صالحی، اسماعیل (۱۳۸۷): "ویژگی‌های محیطی فضاهای شهری امن"، تهران، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری: ۱۱۴-۱۰۷.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۷۳): "مبانی ارتباطات انسانی"، تهران، موسسه تهران تایمز.
- لنگ، جان (۱۳۸۳): "آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط"، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- وردی نژاد، فریدون (۱۳۸۵): "ارتباطات و الگوهای ارتباطی در سازمان"، مجله جهانی رسانه، پاییز ۱۳۸۵، شماره ۲.
- Barker, R. G. (1986) "Ecological Psychology; Concept and Methods for Studying the Environment of Human Behavior", Stanford, California: Stanford University Press.
- Cozens, P., D. Hiller, G., Prescott. (2001) "Crime and the Design Residential Property-Exploring the Theoretical Background"; Journal of Property Management, Vol.19, Issue 2, 2001: 136-164.
- Hall, Edward. (1979) "Beyond Culture. Garden city: Anchor press", Anchor Press/ Doubleday.
- Hall, Edward, T.(1976) "The Silent Language", Greenwich Conn. : Fawcett.
- Lang, Jon.(1987) "Creating Architectural Theory: the Role of the Behavioral Sciences in Environment, VNB", U.K, Van Nostrand Reinhold.
- Westin, A.(1970) "Privacy and Freedom", New York, Ballantine.

سایت‌های اینترنتی

- <http://www.ncpc.gov.sg/pdf/CPTED%20Guidebook.pdf>, " City of Virginia Beach Municipal Center", Virginia Beach, VA 23456-9040, 2010-05-02
- <http://www.humanics-es.com/cpted.pdf>, "Crime Prevention Through Environmental Design" , City of Virginia Beach, Municipal Center, Virginia Beach, VA 23456-9040, 2010-05-02